

Herman Philipse

Honderd jaar Karl Popper

***De Academische Boekengids* 35, oktober 2002, pp. 9-10.**

Er is niets te vertellen over ons privé-leven?, schreef Karl Popper in juli 1943 aan vrienden in Amerika, 'want zoiets hebben we niet'. Karl en Hennie Popper waren in februari 1937 Wenen ontvlucht en naar Nieuw-Zeeland vertrokken, waar Popper een baan als lector in Christchurch had aanvaard. Voor Popper was de tocht op het vrachtschip *Rangitata* naar de andere kant van de aardbol, 'halverwege de maan', een bevrijding van de atmosfeer in Wenen, die voor een intellectueel van joodse afkomst ondraaglijk was geworden. Hennie was evenwel van katholieke huize en was liever in Wenen gebleven. De emigratie betekende het einde van haar loopbaan als lerares en gedurende de halve eeuw die volgde - ze stierf in 1985 - werd ze verteerd door heimwee.

Een bloeiend privé-leven is nooit Poppers sterkste punt geweest. Hij werkte onophoudelijk en vrienden hadden alleen toegang tot hem als dit in zijn werkschema paste. De filosofie was belangrijker dan het leven of, beter gezegd, de twee vielen vrijwel geheel samen. In 1943 was hij meer dan ooit geabsorbeerd door de ontwikkeling van zijn wijsgerige denkbeelden. Hij schreef steeds nieuwe versies van een boek dat, na door vele uitgeverij afgewezen te zijn, uiteindelijk in 1945 gepubliceerd werd onder de titel *The Open Society and its Enemies*, versies die zijn vrouw Hennie dan telkens trouw uittikte. Popper beschouwde het boek als zijn 'oorlogsinspanning'. Hoe kon een intellectueel beter het nazisme bestrijden dan door een principiële verdediging van de democratie te ontwerpen en de wortels van het totalitaire denken te traceren in de westerse geestesgeschiedenis? Het boek kwam pas uit vlak voor het einde van de Tweede Wereldoorlog en dankt, ironisch genoeg, zijn grote invloed aan een drastische verandering van context. Tijdens de Koude Oorlog werd het gelezen als kritiek op het totalitaire communisme, terwijl Popper juist bijzonder mild was geweest over Marx. *The Open Society* maakte Popper beroemd en stelde Poppers vriend Friedrich von Hayek ertoe in staat hem een baan aan de London School of Economics te bezorgen.

Het is nu honderd jaar geleden dat Popper werd geboren, op 28 juli 1902 te Wenen, als zoon van een erudiete advocaat en een muzikale moeder, beiden geassimileerde joden. Dit feit, en de grote invloed die Poppers denken ook buiten de wijsbegeerte heeft gehad, rechtvaardigen ruimschoots de aandacht die het lopend jaar aan hem wordt besteed. Van 3 tot 7 juli vond aan de universiteit van Wenen het *Karl Popper Centenary Congress* plaats, waar bijna driehonderd lezingen werden gegeven door deelnemers uit veertig landen. Tevens was er een kleine tentoonstelling in het Palais Pálffy aan Popper gewijd en in de Arkadenhof van de universiteit werd een borstbeeld van hem onthuld. Uitgeverij Morh Siebeck verzorgde een jubileumuitgave van de *Logik der Forschung*, Poppers wetenschapstheoretische hoofdwerk van 1935. Hier zal ik vooral ingaan op een biografie van Popper waarin voor het eerst gebruik wordt gemaakt van het Popper-archief in het Hoover Institute aan Stanford University: het volumineuze boek van de historicus Malachi Haim Hacoheh, *Karl Popper: The Formative Years 1902-1945*, waarvan de paperback dit jaar verschenen is.

Hacohens boek is geen intellectuele biografie van het genre waarin bijvoorbeeld Ray Monk schreef over Wittgenstein en Russell. De persoonlijke kanten van Popper komen nauwelijks aan bod en men krijgt vrijwel geen indruk van de man achter het werk. Of Popper vriendinnen had voordat hij trouwde komen we niet te weten. Zijn vrouw Josefina Henninger (Hennie) verschijnt plotseling voor het eerst ten tonele op bladzijde 178 als 'Karl's friend of five years' en één zin later zijn ze getrouwd. Hacoheh speculeert wel een halve bladzijde lang over de vraag waarom de Poppers geen kinderen kregen. Waren ze onvruchtbaar of hadden ze als ballingen te weinig vertrouwen in de toekomst? We zullen het nooit weten, concludeert Hacoheh, want Popper nam in zijn archief alleen materiaal op dat verband hield met zijn intellectuele productie.

De hypothese die Hacoheh tentatief over de kinderloosheid naar voren brengt, strookt overigens met de afwezigheid van privé-leven die Popper in 1943 constateerde. In een niet gepubliceerde schets voor zijn autobiografie, die in 1974 verscheen onder de titel *Unended Quest*, schreef Popper dat hij zich superieur voelde door zijn puritanisme maar dat hij zijn gevoelens van puriteinse meerderwaardigheid moest leren beheersen. Hacoheh meent dat zo'n 'perverse trots' niet louter verklaard kan worden door Poppers arbeidsethos en zijn onthouding van tabak en alcohol. Is het misschien mogelijk dat de Poppers zich ook onthielden van seks? Dat zou verklaren waarom Popper in de wijding van *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, het befaamde manuscript van 1930-1933 dat in 1979 werd gepubliceerd, over zijn vrouw zegt: 'Ze getrooste zich grote opofferingen voor dit boek... meer dan ik had mogen aanvaarden.' Was Popper misschien van mening dat het geslachtsverkeer een hinderpaal vormde voor de immense intellectuele productie die hij van zichzelf vergde?

De omissie van het persoonlijke wordt in Hacohens boek ruimschoots goedge maakt door de meesterlijke reconstructie van de probleemsituaties die aanleiding waren tot Poppers vernieuwingen in de wijsbegeerte. Dit is de methode die Popper in hoofdstuk 2 van *Conjectures and Refutations* (1963) zelf aanbeveelt voor het doorgronden van wijsgerig werk uit het verleden. Omdat wijsgerige problemen

volgens hem meestal wortelen in urgente vraagstukken buiten het veld van de wijsbegeerte in engere zin, moet men de multidisciplinaire 'situatieve logica' van de probleemsituatie reconstrueren om wijsgerige werken begrijpelijk te maken. In Poppers geval vereist dit bijvoorbeeld een uitvoerige beschouwing over de dilemma's van geassimileerde joden in Wenen aan het begin van de twintigste eeuw, een analyse van socialistische strategieën in Oostenrijk tijdens het interbellum, en een reconstructie van de toestand van de waarschijnlijkheidstheorie en de natuurkunde in de jaren twintig. De globale boodschap van Hacohe is dat men Poppers belangrijkste boeken uit de eerste helft van zijn leven, de *Logik der Forschung* (1935), *The Open Society and its Enemies* (1945) en *The Poverty of Historicism* (1957), alleen goed kan begrijpen tegen de achtergrond van de intellectuele discussies in Wenen van voor de jaren dertig. De ondertitel van Hacohe's boek luidt niet voor niets: 'Politics and Philosophy in Interwar Vienna.'

Demarcatie

Hoewel Karl Popper na 1945 mede onder invloed van Hayek een gematigd conservatieve liberaal werd, begon hij zijn intellectuele leven aan het einde van de Eerste Wereldoorlog als communist. Hij liep door Wenen in een oud soldatenuniform en hoopte deel te kunnen nemen aan de revolutie. Toen na de mislukte coup door Bettelheim de communistische leiders gevangen werden gezet, marcheerde Popper op 15 juni 1919 te midden van een door de partij gemanipuleerde menigte van duizenden ongewapende werkloze arbeiders naar het politiebureau in de Hörlgasse om hen te ontzetten. De politie opende het vuur. Twaalf arbeiders vonden de dood en tachtig werden gewond. Popper, nog geen zeventien jaar oud, was diep geschokt en leerde de communisten wantrouwen, die meenden dat een ongrijpbaar einddoel alle middelen heiligt. Poppers latere kritiek op utopische *planning* in *The Poverty of Historicism* was gevoed door deze jeugdervaring en door de debatten over nationalisering vlak na de Eerste Wereldoorlog.

Nadat hij zijn ouderlijk huis had verlaten, leefde Popper aanvankelijk met socialistische vrienden in een commune in de Grinzing barakken, een oud militair hospitaal. Ten gevolge van een conflict met een leraar Duits had hij vroegtijdig het Realgymnasium waarwel gezegd en ging hij zich interesseren voor pedagogische hervormingen. Via vrijwilligerswerk kwam hij in aanraking met de psychologie van Freud en Adler, die door socialistische hervormers van het onderwijs werd gebruikt. Popper was gefascineerd door de observatie van Eddington en zijn medeonderzoekers van de schijnbare posities van sterren tijdens de zonsverduistering op 29 mei 1919, waardoor Newtons mechanica werd weerlegd ten gunste van de algemene relativiteitstheorie. Kennelijk kon de klassieke mechanica, die Popper op het gymnasium had moeten leren, worden weerlegd door observaties. Was zo iets ook mogelijk bij de psychologie van Freud en Adler, of bij de socialistische theorie van Marx?

Deze vraag leidde uiteindelijk tot de revolutie in de wetenschapsfilosofie die Popper zestien jaar later voltrok in de *Logik der Forschung* (1935). Volgens de gangbare opvatting van wetenschap waren theorieën 'wetenschappelijk' als ze door de ervaring werden bevestigd. Dit gold zowel voor de klassieke mechanica als voor de psychologie van Freud en Adler: bevestigingen voor de laatste waren niet moeilijk te vinden. Popper verving dit demarcatiecriterium voor wetenschap door een ander: theorieën zijn pas wetenschappelijk als ze door ervaring *weerlegd* kunnen worden. Volgens dit nieuwe criterium zijn de klassieke mechanica en de algemene relativiteitstheorie wetenschappelijk maar de theorieën van Freud en Adler niet: die sluiten geen enkele mogelijke gebeurtenis uit en kunnen dus ook nooit door ervaring worden weerlegd. De theorie van Marx is een twijfelgeval. Ze doet weerlegbare voorspellingen, zoals de 'Verelending' van het proletariaat, maar toen de voorspellingen niet uitkwamen, hebben marxisten de theorie door *ad hoc* hypothesen gered in plaats van haar te verwerpen. Marxisten gedroegen zich dus onwetenschappelijk, hoewel de marxistische theorie ten dele wel wetenschappelijk was.

In zijn boek laat Hacohe zien hoe Poppers visie op het demarcatieprobleem tussen 1928 en 1935 verschuift onder invloed van zijn discussies met logisch positivisten zoals Neurath, Schlick en Carnap. Terwijl het oorspronkelijk ging om de demarcatie tussen wetenschap (Einstein) en pseudo-wetenschap (Freud), komt de nadruk later te liggen op de demarcatie tussen wetenschap en metafysica, het thema van de Wiener Kreis. Overigens werd Popper tot zijn grote frustratie nooit voor de bijeenkomsten van de Wiener Kreis uitgenodigd. Dat kon niet zonder een persoonlijke invitatie van Moritz Schlick, maar de liberale Schlick kon Poppers agressieve houding in filosofische discussies moeilijk velen. Misschien verklaart dit mede waarom Popper zich altijd zo opwond wanneer hij voor een logisch positivist werd versleten. Had Popper het logisch positivisme niet de doodssteek toegebracht door het verificatiecriterium voor demarcatie te verwerpen en onophoudelijk te vechten tegen de 'linguistic turn' die wijsgerige problemen reduceerde tot puzzels over logische grammatica? Popper beschouwde de metafysica niet als 'betekenisloos', zoals de logisch positivisten in navolging van Wittgenstein deden, maar als een vruchtbaar speculatief voorstadium van wetenschap. Een metafysische doctrine als het Griekse atomisme werd later wetenschappelijk doordat ze leidde tot een falsifieerbare theorie.

Inductie

In *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* koppelt Popper het demarcatieprobleem aan een andere vraagstelling, het inductieprobleem, dat in de moderne wijsbegeerte voor het eerst scherp geformuleerd was door David Hume (1711-1776). Wat rechtvaardigt ons vertrouwen voor de toekomst in universele natuurwetten, die we op grond van ervaring in het verleden hebben vastgesteld? Het inductieprobleem heeft een logisch en een psychologisch aspect. Volgens Hume is elke inductieve redenering logisch ongeldig. Dit was Popper met Hume eens: hij achtte het uitgesloten om naast de traditionele deductieve logica een probabilistische inductieve logica te ontwikkelen die ons vertrouwen

in wetenschappelijke wetten en theorieën kan legitimeren. Anders gezegd: volgens Popper is inductieve rechtvaardiging van wetten en theorieën a priori uitgesloten.

Maar Popper verschilde met Hume van mening over het psychologische aspect van het inductieprobleem. Volgens Hume redeneert een wetenschappelijk onderzoeker in feite inductief, al is zo'n redenering ongeldig. Daarom ontwikkelde Hume een psychologische verklaring voor inductief redeneren: de mens zou door gewoonte geneigd zijn in het verleden geconstateerde regelmatigheden naar de toekomst te extrapoleren. Volgens Popper is dit pertinent onjuist. Men kan geen regelmatigheden constateren zonder eerst een impliciete of expliciete hypothese te hebben over wat relevant is, want elke eindige klasse van gebeurtenissen laat de constructie van vele alternatieve regelmatigheden toe. Psychologisch gezien beginnen we dus altijd met hypothesen, die we verlaten als ze onjuist blijken. Deze psychologie van *trial and error* had Popper leren kennen bij Otto Selz (1881-1943), die na de *Kristallnacht* als joods hoogleraar werd gearresteerd, naar Nederland ontkwam, maar uiteindelijk werd vermoord in Auschwitz. Dat ook wetenschap via *trial and error* werkt, werd Popper duidelijk door de revolutie van Einstein. De relativiteitstheorie is immers een gewaagde gissing, een hypothese, die wel weerlegd kan worden maar nooit inductief gerechtvaardigd.

Deze psychologie van de wetenschap strookte voor Popper met de deductieve logica. We kunnen een universele uitspraak over een open klasse nooit afleiden uit singuliere premissen over elementen van die klasse. We kunnen echter zo'n universele uitspraak wel weerleggen door één singuliere uitspraak die ermee in strijd is. Zo wordt 'Alle olifanten zijn grijs-bruin' weerlegd door de ervaringsuitspraak 'Deze olifant is wit'. Op grond van deze psychologische en logische overwegingen ontwierp Popper nu een geheel nieuw wetenschapsbeeld dat 'falsificationisme' wordt genoemd. Wetenschappelijke theorieën zijn stoutmoedige gissingen die nooit gerechtvaardigd kunnen worden. Algemene wetenschappelijke kennis blijft altijd feilbaar. Volgens Popper is het de taak van de kennistheorie om methodologische regels te ontwerpen die leiden tot een zo groot mogelijke groei van kennis. We moeten bijvoorbeeld in beginsel een meer falsifieerbare en dus 'onwaarschijnlijker' theorie prefereren boven een minder falsifieerbare of 'waarschijnlijker' theorie: hoe meer mogelijke gebeurtenissen een theorie verbiedt, des te meer empirische inhoud heeft ze.

Tot op heden is Poppers wetenschapsbeeld omstrede gebleven. Ook zijn er correcties op aangebracht, zoals Thomas Kuhn probeerde in *The Structure of Scientific Revolutions* (1962). Bovenal is het bestreden dat Popper het inductieprobleem heeft geëlimineerd, zoals hij voorgaf te doen. Popper moet volgens vele critici inductie aannemen op allerlei punten in zijn methodologie. Wat hiervan ook zij, Popper heeft de ontwikkeling van de wetenschapsfilosofie in de twintigste eeuw diepgaand beïnvloed.

Sociale wetenschap en politiek

Zodra *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* aanvaard was voor publicatie, herschreef Popper het boek zo drastisch dat het een geheel ander boek werd: de *Logik der Forschung*. De wijdlopijge discussies van het manuscript werden gecondenseerd tot beknopte, snelle en scherpe argumentaties: de stijl van de latere Popper was geboren. Ook moest Popper een aantal technische problemen oplossen waarvoor zijn studie wiskunde aan de universiteit van Wenen goed van pas kwam. Hoe kan het falsificationisme worden toegepast op statistische uitspraken, die immers niet door één tegenvoorbeeld weerlegd kunnen worden? En staat de onzekerheidsrelatie van Heisenberg de falsifieerbaarheid van de kwantummechanica niet in de weg? Popper ontwierp een nieuwe axiomatisering van de waarschijnlijkheidstheorie en verzong een alternatieve interpretatie van de kwantummechanica. Hacohen geeft een voorbeeldige reconstructie van Poppers problemen en oplossingen. Ook gaat hij uitvoerig in op het probleem van de basiszinnen dat de logisch positivisten verdeeld hield: wat is de status van de experimenteel gewonnen ervaringsuitspraken waardoor een theorie weerlegd kan worden? Volgens Popper zijn deze uitspraken ten dele conventioneel en toch empirisch, een visie die diepzinniger en subtieler was dan die van zijn concurrenten Schlick, Neurath en Carnap.

Door de publicatie van de *Logik der Forschung* in 1935 werd Popper publiek bekend als een veelbelovend filosoof. Hij correspondeerde met Einstein, werd bevriend met Tarski, en nam deel aan het mathematische colloquium van Karl Menger, waar hij onder meer Kurt Gödel en John von Neumann ontmoette. Maar juist in deze tijden van triomf en internationale expansie pakten donkere wolken boven Oostenrijk samen. De socialisten werden buiten spel gemanoeuvreerd en het nazisme was in opkomst. Deze politieke gebeurtenissen leidden niet alleen tot Poppers emigratie naar Nieuw-Zeeland; ze veroorzaakten ook een verandering in zijn onderzoeksbangstelling. Hij wilde nu de fouten van het Oostenrijkse socialisme aan het licht brengen, het totalitaire denken van de nazi's bekritisseren en zijn kennistheorie toepassen op de sociale wetenschappen. In het boek van Hacohen kunnen we van jaar tot jaar volgen hoe deze intenties uiteindelijk uitmondde in *The Open Society and its Enemies* en *The Poverty of Historicism*.

Het was een grote schok voor classici dat Popper in deel 1 van *The Open Society* het totalitaire denken herleidde tot de alom bewonderde Plato. Enerzijds geeft Plato hier zeker aanleiding toe door zijn ideaal van een heersende kaste en zijn verdediging van politieke censuur. Anderzijds is Poppers argumentatie vol-strekt anachronistisch. Popper identificeerde zich zozeer met Socrates dat de laatste geheel de gedaante aannam van de 'kritisch rationalist' die Popper zelf was: een overtuigd democraat, een moreel individualist, een voorstander van de wetenschappelijke houding *in politicis*. Deze zelfprojectie noopte Popper ertoe vele antidemocratische uitspraken die Socrates in de Platoonse dialogen doet - zoals de

stelling dat de constitutie van Sparta beter was dan die van Athene - te verklaren door het 'verraad' dat Plato gepleegd zou hebben ten opzichte van zijn leermeester. Onder Poppers handen verwerd de tegenstelling tussen Socrates en Plato gaandeweg tot de oorlog tussen het vrije Westen en de nazi's, tussen de 'open' en de 'gesloten' samenleving.

Popper geeft een interessante psychologische analyse van Plato's 'verraad'. De aristocraat Plato legde de schuld voor de veroordeling van de filosoof Socrates bij de Atheense democratie of *Open Society* en ontwierp als reactie het ideaal van een staat waarin de filosofen koning zijn en waarin elke verandering wordt uitgesloten (*Closed Society*), een 'duizendjarig rijk'. Het dubbelzinnige beeld van Socrates dat Plato in zijn dialogen schetst, verklaart Popper door de hypothese dat Plato diep in zijn ziel wel wist dat Socrates? leer anders was dan hij hem weergaf en dat hij zijn leermeester verried. Hacothen past ironisch een dergelijke psychologische verklaring op Popper zelf toe: was Poppers identificatie met Socrates, de martelaar voor de waarheid, niet gemotiveerd door zijn eigen preoccupaties? Wilde Popper niet de grootste filosoof van de eeuw zijn en voelde hij zich niet miskend, een martelaar, door zijn verbanning naar Nieuw-Zeeland?

Het tweede deel van *The Open Society* gaat over Hegel en Marx. Hier is Hacothen's betoog dat het boek niet te begrijpen is zonder kennis van de Weense achtergrond buitengewoon sterk. Poppers verwijten aan het adres van Marx moeten grotendeels gezien worden als een analyse van het falen van de Weense socialisten in hun confrontatie met nationalisme en nazisme. Hun 'historicisme', dat wil zeggen de overtuiging dat er historische wetten zijn, en hun geloof dat het socialisme vanzelf over het kapitalisme zou zegevieren, verlamden hun politieke wil om krachtig op te treden en drastische beslissingen te nemen. Miskenning van deze ontstaanscontext maakte het mede mogelijk dat het boek na de oorlog werd gelezen als een kritiek op het Sovjet-communisme (tot Poppers grote vreugde). Ook bij *The Poverty of Historicism* is achtergrondkennis van wezenlijk belang. Hacothen analyseert bijvoorbeeld uitgebreid de *Methodenstreit* na 1880 in de Duitstalige economie en de invloed van Hayek op Popper om dit merkwaardige en invloedrijke werkje begrijpelijk te maken.

Het meesterlijke boek van Hacothen kent slechts enkele kleine gebreken. De historicus had zijn wijsgerige polemieken met 'post-structuralisten' beter achterwege kunnen laten. Ook is het boek niet echt geschikt als inleiding op het werk van Popper: men steekt meer van Hacothen op naarmate men beter op de hoogte is van Poppers wijsgerige oeuvre. Als inleiding is aan te bevelen het boekje van Poppers leerling Bryan Magee. Wie liever Nederlands leest, kan terecht bij de uitstekende vertaling van Lothar Schäfer die dit jaar verscheen bij Lemniscaat. Van de twee andere recente inleidingen tot het oeuvre van Popper is het boek van Herbert Keuth aan te raden, hoogleraar in de wetenschapstheorie te Tübingen. Het is wat academisch, maar dat mag in deze boekengids. Het boek van Geoffrey Stokes is half zo lang als dat van Keuth, niet incompetent, maar zonder kraak of smaak.

Herman Philipse is hoogleraar Wijsbegeerte aan de Universiteit Leiden.

Besproken boeken:

Malachi Haim Hacothen, *Karl Popper: The Formative Years 1902-1945. Politics and Philosophy in Interwar Vienna*. Cambridge: Cambridge University Press 2000, Paperback 2002 (xiv + 610 p.) ISBN 0-5218-9055-1 (Pbk); ISBN 0-5214-7053-6 (Hbk)

Bryan Magee, *Popper*. Fontana Modern Masters, Fontana Paperbacks 1973, 1975, 1982 (111 p.)

Herbert Keuth, *Die Philosophie Karl Poppers*, UTB für Wissenschaft 2156. Tübingen: Mohr Siebeck 2000 (xiv + 444 p.) ISBN 3-1614-7084-2 (Mohr); ISBN 3-8252-2156-3 (UTB)

Geoffrey Stokes, *Popper: Philosophy, Politics and Scientific Method*. Cambridge: Polity Press 1998 (xiv + 197 p.) ISBN 0-7456-0322-x (Pbk); ISBN 0-7456-0321-1 (Hbk)

Lothar Schäfer, *Popper*. Rotterdam: Uitgeverij Lemniscaat 2002 (204 p.) ISBN 9-0563-7424-9